

Beogradska defektološka škola –
Belgrade School of Special Education
and Rehabilitation
Vol. 21, No. 2 (2015), str. 61-77

UDK 316.624-053.6
316.613.43-053.6
Pregledni rad – Literature reviews
Primljen – Received: 26.8.2015.
Prihvaćen – Accepted: 22.10.2015.

Istraživanja agresivnog ponašanja dece i mladih u Srbiji iz ugla istraživača: implikacije za buduća istraživanja

Maša ĐURIŠIĆ
OŠ „Veselin Masleša“, Beograd, Srbija

Istraživanjem problema agresivnog ponašanja dece i mladih stiču se nova saznanja koja mogu doprineti uspešnoj prevenciji ovog ponašanja i ublažavanju eventualnih posledica. U društvu u kome živimo agresivno ponašanje je veoma rasprostranjeno. Porast agresivnog ponašanja je veoma vidljiv i u školama. Upravo su nas ti razlozi usmerili na proučavanje ovog problema.

Cilj ovog rada je da se, pregledom literature izdvoje radovi koji su u svojoj istraživačkoj fokusu postavili agresivno ponašanje dece i mladih, kao i da se sistematizuju saznanja iz ovog područja što bi rezultiralo kreiranjem smernica za praktičan rad. Pri ovom pregledu korišćen je servis Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku – KOBSON preko koga je izvršena pretraga baza radova. Pretraživanje je obuhvatalo radove objavljene u periodu 2000. godine do 2015. godine. Pregled je obuhvatao veliki broj radova, ali je 48 od njih iskorišćeno za ovaj rad. Reč je o kvalitativnom istraživanju u kome je korišćen postupak analize sadržaja.

Zabrinutost zbog agresivnog ponašanja pojačava zahteve da se problem objasni i da se preduzmu određene mere kako bi se rešio. Zbog toga je neophodno da se u svim školama sprovedu različiti programi i projekti čiji su ciljevi učenje nenasilne komunikacije, smanjenje nasilja u školama kao i aktivizacija dece i mladih. Prema tome, agresivno ponašanje može da se suzbije otklanjanjem onoga što ga podstiče i menjanjem motiva koji ga izazivaju.

Ključne reči: agresivno ponašanje, istraživanja, problemi,
prevencija, učenici, škola

Uvod

Uprkos dugoj tradiciji naučnog istraživanja agresije, agresivnosti i agresivnog ponašanja, danas još uvek ne možemo govoriti o jedinstvenoj i opšteprihvaćenoj definiciji. Popović Ćitić (2009), je sistematizovala brojna određenja i pokazala kako se definicije razlikuju zavisno od profesionalnih perspektiva, pa se u skladu sa tim diferenciraju krivično-pravne, kriminološke, kliničke, medicinske ili psihološke definicije agresivnog ponašanja. Idući korak dalje, uočavamo da se definicije agresivnog ponašanja razlikuju i u odnosu na različite kriterijume. Razvojno promatrano, agresivno ponašanje je relativno stabilno tokom vremena, a njegove manifestacije, učestalost i intenzitet menjaju se zavisno od uzrasta deteta (Olweus, 1978).

Agresivnost, kao česta karakteristika ponašanja ljudi, izaziva velike probleme u jednom društvu, te je i često predmet proučavanja i istraživanja sa ciljem da se otkriju uzroci agresivnosti, njeni pojavnici i posledice koje ostavlja kako na pojedinca, tako i na društvo u celini. Iako su mišljenja autora protivrečna u vezi prirode i načina razvoja agresivnosti, neosporno je da agresivnost ima određene funkcije vezane za nagon samoodržanja i za socijalni život ljudi. U različitim razvojnim periodima dominiraju različiti oblici agresivnosti. U ranom detinjstvu vodeću ulogu imaju instrumentalna, fizička i direktna agresija i one se zadržavaju do kraja predškolskog uzrasta. Sa polaskom u školu dolaze do izražaja pasivna, verbalna i indirektna agresivnost i na tom uzrastu je lako uočljiva razlika između aktivne i pasivne agresivnosti. Tada se pojavljuju i skriveni oblici agresivnosti kao što su laganje i krađa. Učestalost agresivnog ponašanja smanjuje se u adolescenciji, ali se povećava njegova ozbiljnost. Adolescenti se suočavaju ne samo sa problemima vezanim za roditelje, već i sa problemima vezanim za školu, nastavnike i vršnjake. Kod odraslih, agresivno ponašanje se manifestuje kroz kriminalno ponašanje u kome preovladava fizičko nasilje i agresija (Žužul, 1989).

Istraživanja agresije i agresivnog ponašanja u školskoj i društvenoj sredini značajna su, pre svega, zbog činjenice da se u svim razvijenim društvima beleži prosečni rast različitih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja motivisanog nivoom agresivnosti. Pristup ovom problemu je uvek interdisciplinarnog karaktera jer pokreće pitanja kojima se bavi socijalna psihologija, psihologija kriminala, socijalna patologija i specijalna edukacija i rehabilitacija.

Metod

U ovom radu su analizirani radovi u kojima je sa teorijskog i praktičnog aspekta obrađen problem agresivnog ponašanja dece i mladih. Pri ovom pregledu korišćen je servis Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku – KOBSON preko koga je izvršena pretraga baza radova. Pregled i analiza elektronski dostupne literature izvršena je u periodu od aprila do juna 2015. godine. Radi što šireg obuhvata literature uključene su ključne reči: agresivnost, agresija, agresivno ponašanje, agresivno ponašanje dece i mladih, agresivno ponašanje u školskoj sredini, rizični faktori agresivnog ponašanja, prevencija agresivnog ponašanja. Pretraživana je literatura na srpskom jeziku. Kriterijumi za odabir istraživačkih studija bili su: da se bar jedna varijabla odnosi na agresivno ponašanje i da obuhvata populaciju dece i/ili mladih, pri čemu je za potrebe ovog rada uzorak radova ograničen na one koje su objavljene posle 2000. godine. Analiza je obuhvatila veliki broj radova, ali je za potrebe ovog istraživanja izdvojeno 48 preglednih i istraživačkih radova (najuticajnijih) koji su se bavili teorijskim i praktičnim aspektom agresivnog ponašanja učenika. Analiziran je svaki rad u celini i to sa aspekta tema kojima se bavi, a koje su podeljne po sledećim kategorijama: (1) Pojmovno određenje agresivnog ponašanja; (2) Rizični faktori agresivnog ponašanja; (3) Agresivno ponašanje kod dece sa intelektualnom omeštenošću; (4) Agresivno ponašanje u školskoj sredini; (5) Uticaj informacionih-tehnologija na pojavu agresivnog ponašanja i (6) Prevencija agresivnog ponašanja.

Pregled istraživanja

Pojmovno određenje agresivnog ponašanja

Ovu grupu čini 13 radova u kojima je izučavana problematika pojmovnog određenja, karakteristika, oblika i načina manifestovanja agresivnog ponašanja. Već na prvom koraku, i istraživači i praktičari, susreću se sa teškoćama koje odražavaju složenost i višedimenzionalnost samog fenomena agresivnog ponašanja, kao što su različiti oblici agresivnog ponašanja, čija se slika menja s obzirom na pol i uzrast. Autori analiziranih radova saglasni su u tome da u savremenoj literaturi postoje brojne definicije agresivnog ponašanja i da se zbog toga ne može se govoriti o univerzalnom i opšteprihvaćenom

određenju ovog pojma (Popadić, 2009; Поповић Ћитић, 2008; Жунић Павловић, Глумбић & Ковачевић Лепојевић, 2014). Такође постоје mnogobrojna terminološka preklapanja u pojmovnom određenju agresivnosti, nasilja i vršnjačkog nasilja.

Termin agresija se koristi za različite pojave. Mnogobrojni pokušaji određenja agresije u pravcu označavanja motiva, akcije ili crte ličnosti, ukazuju na složenost proučavanja ove problematike i odsustvo jedinstva u determinaciji ove značajne pojave. Rot (2003) na agresivnost gleda kao na način reagovanja, koji predstavlja urođenu, prirodnu reakciju na napad, a o agresivnom motivu govori samo onda kada postoji zadovoljstvo u samom agresivnom aktu. Agresivnost posmatrana kao crta ličnosti podrazumeva manje-više dosledno neprijateljsko i razorno ophođenje prema svojoj bližoj i daljoj okolini, dok se agresivno ponašanje definiše kao napad, nasrtanje, odnosno, kao jedan čin ponašanja usmeren protiv nekih ličnosti, predmeta ili sadržaja.

Pod opštim određenjem agresivnosti u pravcu ponašanja smatra se širok dijapazon nasilnih ponašanja koji imaju za cilj da se drugoj osobi nanese šteta ili uništi neki objekat, pri čemu se agresivna ponašanja mogu smatrati specifičnim formama antisocijalnog ponašanja (Поповић Ћитић, 2008). Preklapanja su svojstvena i za tipologije agresivnosti, usled čega se često ne može povući jasna granica između različitih vrsta agresije. Stoga, kriterijumi od kojih istraživači polaze u proučavanju ovog složenog fenomena, značajno utiču na podelu agresivnih ponašanja. Pojam agresivnosti se, za razliku od šireg pojam agresije, najčešće odnosi na trajnije osobine ili stanja ličnosti, odnosno na skup ponašanja i tendencija koji su relativno postojani (Popadić, 2009).

Unutar kategorije agresivnog ponašanja možemo razlikovati brojne vrste agresivnosti. U većini savremenih shvatanja agresivnosti navodi se distinkcija između dva osnovna oblika agresivnog ponašanja – jedno motivisano emocionalnim promenama u organizmu, a drugo težnjom za postignućem određenih spoljašnjih ciljeva. Postoji nekoliko kriterijuma po kojima možemo razlikovati agresivna ponašanja: 1) agresivnost prema uzroku agresivnog ponašanja – impulsivna (ekspresivna), instrumentalna, reaktivna i provokativna agresija; 2) agresivnost prema načinu izražavanja – latentno i manifestno agresivno ponašanje, pri čemu je moguće razlikovati fizičku od verbalne agresije, u zavisnosti od načina izražavanja; 3) agresivnost prema cilju kome je usmerena – direktna i indirektna agresivnost,

i 4) agresivnost prema pravcu ispoljavanja agresivnosti – reaktivna i proaktivna agresija (Гашић Павишић, 2004; Јовановић, 2001; Лозић, 2014; Milivojević & Dragović, 2012; Станић, 2008; Трбојевић, Перишић, Лазић, & Петровић, 2015; Чизмански, Петровић & Зотовић, 2008).

Ђorić (2009), u svom radu ističe rezultate istraživanja koji ukazuju na to da postoje razlike među decom koja ispoljavaju agresivno ponašanje i koje su žrtve agresivnog ponašanja druge dece, s obzirom na uzrast i pol. Tako dečaci više od devojčica ispoljavaju agresivno ponašanje i češće su počinitelji direktnih oblika agresivnog ponašanja, dok devojčice učestalije koriste relacijsku i indirektnu agresiju (Ђorić, 2009; Кнежевић Флорић, 2008; Поповић Ћићић, 2008).

Раšćан (Пашћан, 2008), naglašava da deca mlađeg uzrasta (oko четврте године) чеšће ispoljavaju instrumentalnu agresiju, после чега самоповређивање ишчезава, а постепено се појављују heteroagresivne радње, док на нешто старијем узrastу (око седме године) почиње да доминира агресивна усмерена првенствено ка нападу на друге особе. Агресивна понашања се на овим узrastима не могу посматрати као апсолутна, јер агресивност, иако доследна, није и трајна особина него је подложна кориговању васпитним поступцима. Џunić Павловић и сарадници (Жунић Павловић и сар., 2014), ишћу да су током детинјства разлике међу половима веома значајне, али да код деčака ниво агресивног понашања брже опада са одрастанјем и у адолесценцији полне разлике скоро нестaju.

Rizični faktori агресивног понашања

Овој категорији припада 12 радова. Rizični фактори јесу чиниоци који предвиђају повећани ризик и повећавају вероватноћу јављања и развоја агресивног понашања. Идентификација и дескрипција ризичних фактора веома је битна, јер пружа основу за дизајнирање превентивних интервенција и доприноси научном утемељивању превенције. Узроци агресивног понашања врло су слојени, а као најчеšћи фактори спомину се разна деšавања у породици, неуспеси у школи, медији и шире друштвене околности.

У свом раду, Nedimović i Biro (2011), наводе неколико група фактора које се сматрају ризичним за агресивно понашање: породични и генетски фактори, поремећена социјална когниција, socio-економски статус породице, interpersonalни утицаји, припадност групамa вршњака са проблематичним понашањем, утицај мас-медија и шире културолошкi фактори. Половина и Џерић (Половина & Ђерић, 2009), и Максимовић и сарадници (Максимовић,

Raković, Jovanović, & Čolović, 2008), u okviru pristupa koji traga za suštinom pojma agresivnog ponašanja, razmatraju telesne karakteristike, lične crte i osobenosti socijalnog ponašanja učenika u odnosu na vršnjake.

Na osnovu analizirane literature može se primetiti da je najveći broj radova kod nas posvećen porodičnim faktorima. Tako je u radovima Popović Ćitić (Поповић Ћитић, 2007), i Nedimović i Biro (2011), izdvojeno nekoliko grupa porodičnih faktora rizika koje većina autora smatra osnovnim ili ključnim. To su: neefektivno roditeljstvo, porodično funkcionisanje, struktura porodice, psihopatologija roditelja i zanemarivanje i zlostavljanje dece. Rezultati istraživanja ukazuju na to da nekoliko neefektivnih roditeljskih veština stoji u vezi sa nastajanjem i održavanjem agresije i nasilnog ponašanja kod dece i adolescenata, kao što su: grubo i nedosledno disciplinovanje, slaba roditeljska kontrola i supervizija, kao i nizak nivo pozitivnog angažovanja roditelja (Jakšić, Grujić, Popović, Mihajlović, & Velić, 2014; Kovačević Lepojević & Žunić Pavlović, 2014; Матијевић & Кнежевић, 2012; Секулић, 2010). Popović Ćitić (Поповић Ћитић, 2007) izdvaja neke od rizičnih faktora iz oblasti porodičnog funkcionisanja: separacija ili razvod roditelja, porodični konflikti i porodično nasilje. U poređenju sa vršnjacima koji odrastaju u funkcionalnim i očuvanim porodicama, deca iz porodica gde su roditelji razvedeni, dva do tri puta češće napuštaju školu, ođaju se delinkvenciji i povezuju sa delinkventnim vršnjacima. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji razlika u ispoljavanju različitih oblika agresivnosti između dece koja odrastaju u institucionalnom smeštaju (domu) i dece koja odrastaju u porodicama. Naime deca iz doma su više direktno, verbalno i indirektno agresivna u odnosu na decu iz porodica. Kada je u pitanju direktna agresivnost, registrovane su i razlike s obzirom na pol: pokazalo se da su najviše direktno agresivni dečaci iz doma, zatim devojčice iz doma, a najmanje agresivni su bili ispitanici oba pola iz potpunih porodica (Грковић, Зотовић, & Петровић, 2009; Maretić & Sindik, 2013).

Bitan faktor je i onaj koji se odnosi na roditeljsku toplinu. Deca roditelja koja su nisko na dimenziji topline roditeljskog stava, roditelja koji su emotivno neosetljivi na detetove potrebe i koji pružaju nedovoljno emotivne podrške, pažnje i zanimanja za dete češće su neposlušna, agresivna i pokazuju probleme u ponašanju (Поповић Ћитић, 2007). Čizmanski i saradnici (Чизмански и сар., 2008), su pri ispitivanju povezanosti vaspitnih stavova roditelja i agresivnog ponašanja dece i adolescenata, dokazali da je direktna agresija dece i adolescenata u značajnoj negativnoj korelaciji s kontrolnom dimenzijom oba roditelja i s afektivnom dimenzijom majke.

Pojedine karakteristike porodične strukture su u vezi sa povećanim rizikom javljanja agresivnog ponašanja i delinkvencije. To su: veličina porodice, redosled rođenja i roditeljski status. Velika brojnost porodice povezana je sa predispozicijom razvoja nasilnog ponašanja dece i omladine. Odrastanje samo sa majkom je povezano sa nedostatkom prihvatanja autoriteta i agresivnim ponašanjem dece. Povezanost može biti posredovana muškim полом, niskim socio-ekonomskim statusom porodice i stanovanjem u urbanoj sredini. Uz prisustvo ovih dodatnih faktora, rekonstruisane porodične strukture nemaju snagu protekcije od eventualnih bihejvioralnih problema. Deca roditelja koji imaju psihopatološke probleme ispoljavaju višu stopu emocionalnih i bihejvioralnih teškoća nego deca roditelja koji nemaju takve probleme. Oblici psihopatologije roditelja koji su u vezi sa povećanim rizikom nastajanja nasilnog ponašanja dece su: bolesti zavisnosti roditelja, depresija majke i antisocijalni poremećaj ličnosti roditelja. U svakom slučaju, uticaji psihopatologije roditelja mogu biti posredovani genetskim, psihološkim ili sredinskim faktorima. Takođe, psihopatologija roditelja može predisponirati dete za impulsivnost, agresiju i nasilno ponašanje ne samo usled delovanja socijalnih ili faktora iskustva nego i genetskih faktora (Поповић Ћитић, 2007; Родић, 2012). Konačno, od značaja mogu biti i efekti interakcije između naslednih i sredinskih faktora kako kod roditelja tako kod deteta. Fizičko zlostavljanje i zanemarivanje u detinjstvu može biti rizični faktor za razvoj agresivnog ponašanja (Поповић Ћитић, 2007).

Агресивно понашање код деце са интелектуалном ометеношћу

Ovoj kategoriji pripada sedam radova. Agresivno ponašanje dece sa intelektualnom ometenošću ističe se kao jedna od najozbiljnijih prepreka u unapređivanju njihove socijalne participacije. Rezultati brojnih istraživanja potvrdili su da agresivno ponašanje kod dece sa intelektualnom ometenošću stvara niz negativnih posledica, kao što su: loši socijalni odnosi, socijalno isključivanje, izolaciju, zlostavljanje i zanemarivanje, povređivanje sebe i drugih, i dr. (Жунић Павловић и сар., 2014; Ђорђевић & Дуčić, 2010).

Ђурић Здравковић i Јапундža Милисављевић (2009), i Маћешић Петровић i Џигић (2009) navode da deca sa lakom intelektualnom ometenošću učestalije od dece tipične populacije ispoljavaju bihejvioralne probleme, kao što su ekspresija ljutnje ili napadi besa, fizički agresivno ponašanje i krađe. Procenjuje se da je kod 20% do 40% osoba sa intelektualnom ometenošću prisutna agresivnost u intenzitetu i/ili obliku koji ih čine neprihvatljivim za

okolinu. Napadi besa često su praćeni vrištanjem, bacanjem na pod, hvatanjem za zid i udruženim vrištanjem, lupanjem vratima, bacanjem stvari i igračkaka. Autorke, smatraju da kod dece sa intelektualnom ometenošću napadi besa imaju dužu fazu trajanja nego kod dece tipične populacije, koja se čak u nekim slučajevima nikad ne završava.

Takođe, agresivno ponašanje može ometati i usvajanje akademskih veština i znanja. U istraživanju Gligorović i Buha (Глигоровић & Буха, 2011), utvrđeno je da je stereotipno, hiperaktivno i samopovređujuće ponašanje značajno povezano sa uspehom u školi. Ove teškoće, posebno agresivnost, imaju veliki uticaj na obim i nivo učešća deteta u obrazovno-vaspitnom procesu, ali i na odluku da li će osoba biti institucionalizovana. Problemi u ponašanju se kod dece sa intelektualnom ometenošću mogu pojaviti na veoma ranom uzrastu i izrazito ih je teško otkloniti, posebno kada su u pitanju samopovređivanje, agresivnost i disruptivno ponašanje. Ukoliko problemi u ponašanju nisu podvrgnuti tretmanu, u periodu adolescencije i odraslog doba mogu se razviti u formu koja ozbiljno ugrožava zdravlje i život (Buha & Gligorović, 2013).

U našoj zemlji sprovedena su i dva istraživanja koja su se bavila značajem polne razlike u broju i vrsti ispoljenih oblika agresivnog ponašanja kod dece sa intelektualnom ometenošću. Rezultati istraživanja Pavlović i saradnika (Pavlović, Žunić Pavlović, & Glumbić, 2013), sugerišu da većina dece sa intelektualnom ometenošću ispoljava mali broj agresivnih ponašanja, dok su nastavnici procenili da većina dece ispoljava preko 10 oblika agresije. Rezultati su pokazali i da ne postoje polne razlike u ispoljavanju agresivnog ponašanja. U istraživanju Žunić Pavlović i sar. (Жунић Павловић и сар., 2014) zastupljenost kategorije ispitanika prema broju ispoljenih oblika ponašanja je ujednačena, a pokazalo se i da je agresivno ponašanje učestalije kod dečaka nego kod devojčica. Kao najzastupljeniji oblici agresivnog ponašanja izdvojeni su zahtevanje pažnje i neposlušnost u školi.

Agresivno ponašanje u školskoj sredini

U ovu kategoriju uvrstili smo četiri rada koji su se bavili agresivnim ponašanjem učenika u školskoj sredini. Škola je ambijent u kojem se najviše manifestuju različiti oblici agresivnog ponašanja učenika.

Savović (Савовић, 2004), je nakon sprovedenog istraživanja registrovala različita mišljenja 275 nastavnika iz osnovnih i srednjih škola, o uzrocima agresivnog ponašanja učenika u našim školama: tri četvrtine ispitanih

nastavnika skloni su da za situaciju „okrivili“ opštu krizu društva, a nešto manji broj roditelje agresivnih učenika i program koji emituju mas–mediji; ipak, ima i nastavnika koji su svesni uticaja škole na ponašanje učenika, spremni da preuzmu ličnu odgovornost za vaspitni rad i koji očekuju stručnu pomoć kako bi se uspešno suočili sa problemom agresivnog ponašanja svojih učenika.

Nakon istraživanja koje se baziralo na mišljenjima nastavnika, Savović (Савовић, 2005), je sprovela još jedno istraživanje na uzorku od 311 učenika osnovnih i srednjih škola i izdvojila one školske situacije koje predstavljaju izvore agresivnosti učenika i utvrdila oblike agresivnog ponašanja učenika u našim školama. Učenici se najčešće razbesne u kontaktu sa nastavnicima koji ne drže datu reč, dolaze i sami zbog nečega besni na čas, ne poštuju mišljenje učenika i poverenje koje im je učenik ukazao. Tu je i grupa problema vezana za objektivnost i ispravnost procesa ocenjivanja, na koju su učenici izuzetno osetljivi, zahvaljujući ne samo nedovoljnom razumevanju ove oblasti od strane pojedinih nastavnika, već i rigidno primenjivanim metodama i načinima rada u nastavi. Autorka ističe da navedeni podaci o specifičnostima unutar odnosa nastavnik – učenik u našim školama mogu poslužiti kao osnov razumevanju osnovnih tačaka oko kojih dolazi do sukoba u socijalnom odnosu između nastavnika i učenika i, nadamo se, trasirati put izradi stručnih interventnih i preventivnih programa agresivnog ponašanja, koji bi se uspešno implementirali u svakodnevni školski rad (Савовић, 2005).

Stanković Đorđević (Станковић Ђорђевић, 2007), navodi da nastavnici u školama zapažaju negativne pojave u vezi sa ponašanjem dece – porast agresivnog i nasilnog ponašanja dece u školi, sve lošiju komunikaciju i odnose između dece i odraslih. S obzirom da su rezultati istraživanja pokazali da je škola – nastavnici i stručni saradnici, osnovno uporište za rešavanje problema nasilja u školi, autorka ukazuje na neophodnost uvođenja programa prevencije nasilja koji treba da omoguće uspostavljanje kvalitetnih odnosa deteta sa odraslima i vršnjacima.

Uticaj informacionih tehnologija na pojavu agresivnog ponašanja

U ovu kategoriju svrtana su četiri rada. Popović Čitić i Đurić (2009) je u svom radu analizirala empirijske studije o efektima prikaza nasilja u medijima na agresiju i došla do nekoliko zaključaka. Prvo, kratka izloženost prikazima nasilja povećava agresivno ponašanje, agresivne misli i emocije u kratkom vremenskom periodu. Drugo, ponavljana izloženost medijskom nasilju povećava

agresiju i nasilje u dugoročnim terminima, povećava prihvatanje nasilja kao načina rešavanja konflikata i razvija stavove i uverenja koja podržavaju agresiju. Treće, ponavljana izloženost nasilju ima snažniji uticaj kod dece i adolescenata nego kod odraslih osoba. Na kraju, empirijskim istraživanjima nije identifikovana grupa (npr. pol, uzrast, tip ličnosti) koja je u potpunosti imuna na efekte medijskog nasilja. Izloženost medijskim prikazima nasilja je postojani i značajni faktor koji povećava rizik da će se deca ponašati agresivno, kako u kratkoročnim, tako u dugoročnim terminima, ali se ne može posmatrati kao izolovana determinanta uslovljenosti agresivnog ponašanja.

Rad Dmitrović (Дмитровић, 2011) ukazuje na značajan uticaj televizije, crtanih filmova i kompjuterskih igrice na porast agresije i nasilja kod dece. Snažan uticaj medija, naročito televizije, ostvaruje se i na decu i to u velikim razmerama. Statistika pokazuje da postoji zabrinjavajuće visok procenat dece sa devijantnim i agresivnim ponašanjem, a analizirajući uzroke njihovog ponašanja dolazi se do zaključka kako je većina ispitivane dece provodila previše vremena uz „male ekrane“ i nekontrolisano gledala i „upijala“ sve prateće sadržaje, od kojih su većina „obojena“ negativnostima, tj. nasiljem i agresivnošću. Autor ističe da je neophodno uzeti u obzir i mogućnosti korišćenja raznih edukativnih sadržaja u obrazovne svrhe kako ne bi preovladalo mišljenje da su mediji samo nešto loše i neprihvatljivo za decu.

Jevtić i Savić (2013) su sprovele istraživanje sa ciljem da se utvrdi učestalost igranja video-igrice, nasilnost igrice, kao i kvalitet roditeljske kontrole nad igranjem video-igrice kod učenika osnovnih i srednjih škola. U istraživanju su učestvovali 578 iz četiri uzrasne grupe (12, 14, 16 i 18 godina). Rezultati istraživanja govore da većina ispitanika igra video-igrice (75.1%), pri čemu među njima ima značajno više dečaka nego devojčica i više starijih nego mlađih ispitanika. Roditeljska kontrola je slaba, veoma mali procenat ispitanika (4.4%) navodi da su im roditelji zabranili neku igricu zbog njenog sadržaja, roditelji, uglavnom, nikad ne proveravaju igrice koje igraju njihova deca (50.2 %) i u najvećem broju slučajeva (4.6 %) čak i ne pričaju s decom o igricama koje ona igraju. Rezultati su pokazali da većina učenika igra video-igrice (75%), a da je roditeljska kontrola slaba (4,4%). Učestalost igranja video-igrice je negativno povezana sa školskim uspehom učenika. Autorke ističu da nasilnost igrice doprinosi ispoljavanju agresivnog i nasilnog ponašanja dece.

Jevtić (Јевтић, 2015) ističe da posmatranje agresije i nasilja kroz raznovrsne vidove tehnologije, može dovesti do učenja i kasnijeg ispoljavanja

takvog ponašanja. Izloženost medijskom nasilju izaziva agresivno ponašanje, te je stoga verovatno da izraženo agresivne ličnosti, imaju visok nivo kontrole ka nasilnom medijskom sadržaju. Faktori koji utiču na verovatnoću da dete bude pogođeno agresivnim ponašanjem nakon konzumiranja nasilnog sadržaja su: percepcija deteta ka nasilju kao realnoj pojavi, kao i identifikacija deteta sa TV likovima i njegovo uverenje o društvenoj prihvatljivosti nasilja u globalu. Deca ne reaguju tako intenzivno kada su svesna fiktivnog elementa u medijskom sadržaju. Ona obično shvataju da pojedini sadržaji ne odgovaraju realnosti. Postoji i suprotna povezanost: agresivnija deca veruju da je televizija realnija i stoga imitiraju ovakvo ponašanje (Јевтић, 2015).

Prevenција agresivnog ponašanja

Škola ima mogućnosti da ranom prevencijom predupredi i smanji agresivno ponašanje kod učenika, ali je jednako važno i to što ona ima i mogućnosti da kod učenika razvije pozitivno socijalno ponašanje. Efekti dobrih programa prevencije obuhvataju ne samo pozitivne promene u socijalnom ponašanju učenika, već i bolji školski uspeh, zdraviji lični razvoj učenika i uspešniji rad škole u celini. Ovoj kategoriji pripada šest radova.

U mnogim radovima (Gašić Pavišić, 2006); Главина & Синдик, 2012; Ђорђевић & Стаменковић, 2003; Ожеговић, 2008; Савовић, 2005; Станић, 2008), opisani su različiti preventivni programi, intervencije i aktivnosti, primeri dobre prakse, ali i niz predloga i sugestija za što uspešnije sprovođenje preventivnih programa u školskim uslovima. Iskustva primenjenih programa pokazuju da je najuspešniji pristup prevenciji agresivnog ponašanja onaj koji obuhvata i učenike i školsko osoblje, koji počinje rano, još na predškolskom uzrastu, koji prožima celokupni obrazovno-vaspitni program, a ne ograničava se na pojedine učenike ili pojedine predmete ili časove, koji je usmeren na izgradnju pozitivne klime u školi, u kojoj se ne toleriše nasilje, vandalizam i agresivnost, a pozitivno ponašanje se podstiče i nagrađuje.

Preventivni programi su uspešniji kada imaju podršku nastavnika, roditelja i društvene sredine u kojoj se škola nalazi. Svaka škola treba da odabere program prevencije nasilja koji odgovara njenim potrebama i okolnostima u kojima radi. Za uvođenje i sprovođenje takvog programa treba da dobiju odgovorne uloge svi učesnici u obrazovno-vaspitnom radu škole. Posebno se naglašava uloga nastavnika u realizaciji programa prevencije koja se ostvaruje osmišljavanjem aktivnosti vaspitnog rada u odjeljenskoj zajednici čiji je cilj kontinuirano pojačavanje prosocijalnog ponašanja koje će se ostvariti

razvojem empatije i altruizma, osećaja samopouzdanja i samopoštovanja, ali i veština nenasilne komunikacije, donošenja odluka i rešavanja konflikata.

Preventivna uloga škole sastoji se u konkretnim vaspitnim akcijama usmerenim na sprečavanje i otklanjanje negativnih pojava agresivnog i nasilnog ponašanja u školi. Da bi škola uspešno ostvarila svoju preventivnu ulogu nužno je celovito ostvarivanje i vaspitne i obrazovne funkcije. Potrebno je više pažnje posvetiti praćenju i posmatranju ponašanja i aktivnosti učenika, donošenju jasnih pravila i propisa ponašanja, kao i njihovoj primeni, save-todavnom radu sa učenicima, organizovanju slobodnih aktivnosti, saradnji porodice i škole. Vrlo je važno da ustanove preventivno deluju, što je pre moguće, jer svako odlaganje rešavanja problema može dovesti do njegovog porasta, odnosno do povećanog razvoja agresivnog ponašanja.

Zaključak

Na osnovu analizirane literature može se zaključiti da kod nas postoji veliki broj teorijskih i istraživačkih radova u kojima je obrađivana problematika agresivnog ponašanja dece i mladih. Istraživači se ne slažu oko toga da li postoji direktna veza između agresije (kao dinamičkog svojstva ličnosti) i agresivnosti (kao ličnosne crte, odnosno ličnosne tendencije) s jedne strane, i ekternalizovanih formi agresije, tj. agresivnog ponašanja, s druge strane. Ne postoji saglasnost o broju i vrsti objektivnih indikatora agresivnog ponašanja; nedostaju dokazi o oblicima agresivnog ponašanja u školi i njihovoj incidenciji; malo je podataka o razlici između instrumentalne i impulsivne agresije, između odbrambene (reaktivne) i proaktivne agresivnosti itd. Svi ovi podaci govore o potrebi daljeg angažovanja istraživača u oblasti ispitivanja školskog nasilja, agresije i agresivnog ponašanja dece i mladih.

Možemo primetiti da nema puno radova koji se bave širokim spektrom rizičnih i protektivnih faktora (izuzev porodičnih faktora) ispoljavanja agresivnog ponašanja, ali ni radova koji se bave programima prevencije, konkretnom primenom i analizom uspešnosti tih programa u našim školama. Takođe, primetan je i nedostatak radova koji se bave mišljenjima i kompetentnošću nastavnika za bavljenje ovom problematikom. Potrebno je sprovoditi istraživanja na temu agresivnog ponašanja učenika u školskoj sredini. Iako je poslednjih godina došlo do ekspanzije interesovanja za ovu problematiku, još uvek postoji mnogo prostora za empirijska istraživanja u ovoj oblasti.

Literatura

- Buha, N., & Gligorević, M. (2013). Problemi u ponašanju kod osoba sa intelektualnom ometenošću: osnovni pojmovi, učestalost i faktori rizika. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(2), 203-219.
- Дмитовић, М. (2011). Утицај телевизије, цртаних филмова и компјутерских игрица на пораст насиља код деце. *Социјална мисао*, 18(3), 46-64.
- Гашић Павишић, С. (1994). Полне разлике у алтруизму и агресиви деце у предшколској установи. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 26(1), 67-86.
- Гашић Павишић, С. (2004). Мере и програми за превенцију насиља у школама. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 36(1), 168-187.
- Gašić Pavišić, S. (2006). Igra dobrog ponašnja – program za održavanje discipline na času i prevenciju nasilja. U: *Socijalni odnosi u školi i problemi u ponašanju učenika*. Beograd: Učiteljski fakultet, str. 47-58.
- Главина, Е., & Синдик, Ј. (2012). Утиче ли додатна едукација васпитача о социјалној компетенцији на учесталост просоцијалног и агресивног понашања деце предшколског узраста. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 44(1), 180-195.
- Глигоровић, М., & Буха, Н. (2011). Адаптивно понашање и успех у школи код деце са лакоим интелектуалном ометеношћу. *Београдска дефектолошка школа*, 17(3), 525-536.
- Грковић, О., Зотовић, М., & Петровић, Ј. (2009). Агресивност и ране нефункционалне когнитивне шеме код деце у домском смештају и деце из потпуних породица. *Настава и васпитање*, 58(1), 104-116.
- Ignjatović, Đ. (2011). Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. *Crimen*, 2(2), 179-211.
- Jakšić, L., Grujić, M., Popović, D., Mihajlović, D., & Velić, U. (2014). Prediktori određenih oblika agresije kod srednjoškolskih adolescenata. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 33(1), 149-176.
- Jevtić, A., & Savić, M. (2013). Povezanost igranja nasilnih video-igrica i vršnjačkog nasilja kod adolescenata u Srbiji. *Psihološka istraživanja*, 16(2), 191-208.

- Јевтић, Б. (2015). Утицај медијског насиља на агресивно понашање деце и младих. *Учитель*, 33(1), 15-30.
- Јовановић, Г. (2001). Агресивно дете. *Психологија данас*, 33(4), 30-33.
- Кнежевић Флорић, О. (2008). Насиље међу адолесценткињама. *Педагошка стварност*, 54 (7-8), 658-669.
- Ковачевић Леројевић, М., & Žunić Pavlović, В. (2014). Povezanost roditeljskog nadzora i eksternalizovanih problema u adolescenciji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 33(1), 61-75.
- Лозић, С. (2014). Агресивност и понашање ученика. *Учитель*, 32(4), 657-676.
- Максимовић, Ј., Раковић, Д., Јовановић, И., & Ћоловић, Р. (2008). Povezanost vršnjačkog nasilja, osobina ličnosti i vaspitnih stavova. *Primenjena psihologija* 1(3-4), 125-144.
- Марећ, Е., & Синдик, Ј. (2013). Агресивно понашање, заштитни чимбеници и школско постигнуће ученика изван и унутар система институционалне skrbi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(1), 43-62.
- Матијевић, М., & Кнежевић, Ј. (2012). Васпитни стил родитеља и агресивно понашање адолесцената у школи. *Годишњак Учитељског факултета у Врању*, 3(1), 75-92.
- Маћешић Петровић, Д., & Žigić, В. (2009). Ponašanje i emocionalno funkcionisanje dece sa intelektualnom ometenošću. U D. Radovanović (Ur.), *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji* (str. 505-521). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Миловојевић, Т., & Драговић, К. (2012). Агресивност и асертивност у комуникацији – недостаци и ограничења теорије асертивности. *СМ – Часопис за управљање комуницирањем*, 7(2), 95-116.
- Недимовић, Т., & Биро, М. (2011). Фактори ризика за појаву вршњачког насиља у основним школама. *Primenjena psihologija*, 4(3), 229-244.
- Олвеус, Д. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. New York: Wiley.
- Ожеговић, Д. (2008). Улога школе у превенцији агресивног понашања ученика. *Наша школа*, (1-2), 1-8.
- Равловић, М., Žunić Pavlović, В., & Глумбић, Н. (2013). Students' and teachers' perceptions of aggressive behaviour in adolescents with

- intellectual disability and typically developing adolescents. *Research in Developmental Disabilities*, 34(11), 3789-3797.
- Пашћан, С. (2008). Утицај васпитне атмосфере у дечијем вртићу на агресивно понашање деце предшколског узраста. *Педагошка стварност*, 54(5-6), 534-542.
- Половина, Н., & Ђерић, И. (2009). Повезаност образовања родитеља и изложености ученика вршњачком насиљу у школској средини. *Темида*, 12(4), 59-76.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Popović Ćitić, B. (2006). Pojam i tipovi nasilnog ponašanja dece i omladine. U: S. Đurić (Ur.), *Bezbednosni rizici u školama: modeli otkrivanja i reagovanja* (str. 153-168). Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Поповић Ћитић, Б. (2007). Породични ризични фактори насилног понашања деце и омладине. *Социјална мисао*, 14(2), 27-50.
- Поповић Ћитић, Б. (2008). Агресија код девојчица: Кључни истраживачки налази. *Београдска дефектолошка школа*, 14(2), 161-175.
- Поповић Ћитић, Б. (2009). Насилно понашање ученика београдских школа. *Београдска дефектолошка школа*, 15(2), 121-139.
- Popović Ćitić, B., & Đurić, S. (2009). Empirijske studije o povezanosti nasilja u medijima i agresije mladih. U D. Radovanović (Ur.), *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji* (str. 167-182). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Родић, Н. (2012). Анксиозност, депресивности асоцијална агресивност као предикторинедоследности родитеља у васпитању. *Педагошка стварност*, 58(1), 130-139.
- Rot, N. (2003). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Савовић, Б. (2004). Агресивно понашање ученика у школи. *Педагогија*, 59(2), 68-86.
- Савовић, Б. (2005). Социјални односи у школи и агресивно понашање ученика. *Иновације у настави*, 18 (4), 58-72.
- Секулић, Д. (2010). Васпитни став родитеља као фактор агресивног понашања ученика основне школе. *Педагошка стварност*, 56(1-2), 133-151.

- Станић, И. (2008). Агресија младих и њихово сузбијање. *Педагошка стварност*, 54(1-2), 147-163.
- Станковић Ђорђевић, М. (2007). Интрагенерацијско насиље у школи. *Педагошка стварност*, 53(9-10), 798–811.
- Трбојевић, Ј., Перишић, Н., Лазић, М., & Петровић, Ј. (2015). Предикција директне и индиректне агресивности на основу пола и темперамента код ученика првог разреда основне школе. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 47(1), 81-108.
- Ђорђевић, М., & Дуčić, В. (2010). Агресивност особа са тежим облицима интелектуалне ометености. *Специјална едукација и рехабилитација*, 9(1), 163-184.
- Ђорђевић, Ж., & Стаменковић, Н. (2003). Превентивно-едукативна радионица о проблему адолесцентне агресије. *Педагошка стварност*, 49(3-4), 328-336.
- Ђорић, М. (2009). Bullying kao vrsta socijalnog nasilja. *Politička revija*, 21(3), 145-164.
- Ђурић Здравковић, А., & Јапундža Милисављевић, М. (2009). Неки би-хејвиорални проблеми деце са лаким интелектуалном ометеношћу. У Д. Радовановић (Ур.), *Истраживања у специјалној педагогији*, (стр. 493-504). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Жунић Павловић, В., Глумбић, Н., & Ковачевић Лепојевић, М. (2014). Разлике у агресивном понашању између дечака и девојчица са интелектуалном ометеношћу. *Београдска дефектолошка школа*, 20(2), 317-328.
- Џунић Павловић, В., & Павловић, М. (2013). *Tretman poremećaja ponašanja u detinjstvu i adolescenciji*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Џуџул, М. (1989). *Агресивно понашање – Психолошкија анализа*. Загреб: Радна заједница Републичке конференције Савеза Социјалистичке омладине Хрватске.
- Чижмански, А., Петровић, Ј., & Зотовић, М. (2008). Повезаност агресивног понашања кодецеи адолесцената са социометријским статусом и перцепцијом васпитних ставова родитеља. *Настава и васпитање*, 57(3), 303-317.

RESEARCH AGGRESSIVE BEHAVIOR CHILDREN AND YOUTH IN SERBIA FROM THE POINT OF RESEARCHERS: IMPLICATIONS FOR FURTHER RESEARCH

Maša Đurišić

Primary school "Veselin Masleša", Belgrade, Serbia

Abstract

The research problems of aggressive behavior in children and young people acquire new knowledge that can contribute to the successful prevention of this behavior and mitigation of the consequences. In the society we live in aggressive behavior is widespread. The increase in aggressive behavior is very visible in schools. We just got these reasons focused on the study of this problem.

The aim of this study is that, aside literature review papers in his research focus set aggressive behavior in children and youth, and to systematize knowledge in this field which would result in the creation of guidelines for practical work. In this review we used the services of Serbian Library Consortium for Coordinated Acquisition – KOBSON through whom he made search base papers. Search included articles published in the period 2000 to 2015. View included a number of papers, but 48 of them used for this work. It is a qualitative research in which the procedure has been used content analysis.

Concerns about aggressive behavior reinforces the requirement to explain the problem and to take measures to resolve. It is therefore necessary that all schools implement various programs and projects whose objectives are teaching non-violent communication, reducing violence in schools as well as the activation of children and youth. Thus, aggressive behavior can suppress the elimination of what it promotes and changing the motives that cause it.

Keywords: aggressive behavior, research, problems, prevention, students, school